

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ПІДЛІТКІВ-НЕФОРМАЛІВ ПРОТЯГОМ УЧАСТІ У ГРУПОВІЙ КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНІЙ РОБОТІ

DYNAMICS OF THE ADOLESCENT'S FROM INFORMAL UNIONS EMOTIONAL AND COMMUNICATIVE CHARACTERISTICS DEVELOPMENT DURING PARTICIPATION IN CORRECTIVE AND DEVELOPMENTAL GROUP WORK

Стаття містить виклад результатів аналізу динаміки емоційно-комунікативних характеристик підлітків-неформалів протягом участі у груповій корекційно-розвивальній роботі.

Представлено актуальність досліджуваної проблеми та обґрунтовано необхідність її розгляду. Подано узагальнений аналіз теоретичних досліджень, що висвітлюють особливості психологічних характеристик представників молодіжних субкультур.

Описано методичні засади проведеного формувального дослідження. Надано детальний опис корекційно-розвивальної програми «Психологічні умови оптимізації міжособистісної взаємодії підлітків із неформальних об'єднань» та її компонентів. Зазначено, що під час реалізації програми приділялася увага формуванню вмінь диференціювати та адекватно виражати власні емоційні переживання. Це пов'язано з переборенням негативного комунікативного досвіду та розвитком емоційної готовності до встановлення міжособистісних контактів у неформалів.

Для перевірки ефективності апробованої програми використано такі діагностичні процедури: діагностика перешкод у встановленні емоційних контактів (В. Бойка); методика діагностики соціально-психологічної адаптації (К. Роджерса та Р. Даймонда); методика соціальної компетентності (А.М. Прихожан). У дослідженні взяли участь 312 респондентів – учнів віком від 12 до 15 років загальноосвітніх навчальних закладів та закладів професійної освіти міста Полтави. До експериментальної групи увійшли 156 підлітків, які входять до неформальних об'єднань. До складу контрольної групи вибрані 156 підлітків, які не входять до неформальних груп.

Установлено, що у підлітків із неформальних об'єднань за результатами апробації програми суттєво знизилася тенденція до відчуття емоційних перешкод під час встановлення контактів з однолітками. Вони набули і розвинули вміння керувати власними емоційними проявами, дозувати власні емоційні реакції під час взаємодії з оточуючими. Негативні емоційні прояви суттєво зменшилися у представників експериментальної групи. Переживання неформалів за результатами тренінгу стали більш гнучкими, відповідними комунікативній ситуації, виразними та пластичними. Також така молодь стала сприятимати процес комунікації більш позитивно, афективно насичено, про що свідчить зменшення ролі домінування негативних емоційних переживань під час спілкування з оточуючими. При цьому підлітки, які не входять до молодіжної субкультури, не мають виражених емоційних проблем у спілкуванні як під час першого, так і другого дослідження.

Ключові слова: підлітки, підлітки-неформали, корекційно-розвивальна робота з підлітками, оптимізація міжособистісної взаємодії підлітків, емоційно-комунікативні характеристики неформалів, тренінг із підлітками, емоційна саморегуляція, домінування негативних емоцій у підлітків.

The article presents the results of the analysis of the dynamics of emotional and communicative characteristics of adolescents from informal unions during their participation in group corrective and developmental work.

The relevance of the problem under study is presented and the need for its consideration is substantiated. A generalized analysis of theoretical studies that highlight the peculiarities of the psychological characteristics of representatives of youth subcultures is presented.

The methodological principles of the conducted formative research are described. A detailed description of the correctional and developmental program "Psychological conditions for optimizing interpersonal interaction of adolescents from informal associations" and its components is provided. It is noted that during the implementation of the program, attention was paid to the formation of skills to differentiate and adequately express adolescents from informal unions emotional experiences. This is associated with overcoming negative communicative experiences and developing emotional readiness for establishing interpersonal contacts of adolescents from informal unions.

To verify the effectiveness of the tested program, the following diagnostic procedures were used: questionnaire and obstacles in establishing emotional contacts (V. Boyko); questionnaire for diagnosing socio-psychological adaptation (K. Rogers and R. Diamond); questionnaire for social competence (A.M. Prikhodzhan). The study involved 312 respondents – pupils aged 12 to 15 years of general education institutions and vocational education institutions in the city of Poltava. The experimental group included 156 adolescents who are members of informal associations. The control group included 156 adolescents who are not members of informal groups.

It was found that adolescents from informal associations, based on the results of the testing program, significantly decreased their tendency to feel emotional obstacles when establishing contacts with peers. They acquired and developed the ability to manage their own emotional manifestations, to dose their own emotional reactions during interaction with others. Negative emotional manifestations significantly decreased in representatives of the experimental group. The experiences of informals, according to the results of the training, became more flexible, appropriate to the communicative situation, expressive and plastic. Also, such young people began to perceive the communication process more positively, affectively saturated, as evidenced by the decrease in the role of dominance of negative emotional experiences in communicating with

УДК 159.923.2 – 053.6.
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.67.6>

Лавріненко В.А.

к.психол.н.,
доцент кафедри кризової психології
Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка

others. At the same time, adolescents who are not part of the youth subculture do not have pronounced emotional problems in communication in both the first and second studies.

Key words: *teenagers, adolescent's from informal unions, correctional and develop-*

mental work with teenagers, optimization of interpersonal interaction of teenagers, emotional and communicative characteristics of informals, training with teenagers, emotional self-regulation, dominance of negative emotions in teenagers.

Актуальність проблеми дослідження.

Актуальність проблеми оптимізації міжособистісної взаємодії підлітків, які входять до складу неформальних об'єднань, зумовлена двома чинниками. По-перше, протягом останніх років відбулося зростання кількості неформальних угруповань, у яких підлітки проводять час, реалізують потребу в міжособистісному спілкуванні, засвоюють соціальні норми і правила та розширюють власний кругозір. По-друге, неформалам властиві специфічні психологічні особливості, які зумовлені активною участю у діяльності неформальних об'єднань. Такі підлітки характеризуються особливими мотиваційно-ціннісними орієнтаціями, зниженим рівнем адаптованості, соціальної компетентності та ригідністю емоційних переживань, що відображаються у їх взаємодії з однолітками, батьками та педагогами. Стосунки молоді, що входить до складу неформальних об'єднань, з оточуючими часто характеризуються конфліктами, протиріччями та негативними установками, які перешкоджають гармонійному розвитку та реалізації потенціалу особистості. З огляду на це, ми вважаємо доцільним розроблення та практичне запровадження тренінгових програм, спрямованих на підвищення соціально-психологічної компетентності підлітків-неформалів, комунікативної культури їхнього спілкування та вдосконалення умінь ефективного здійснення соціальних контактів.

Мета статті – проаналізувати динаміку розвитку емоційно-комунікативних характеристик підлітків-неформалів протягом участі у груповій корекційно-розвивальній роботі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Референтна взаємодія підлітка під час прийняття активної участі у діяльності неформальних об'єднань значною мірою залежить від його соціально-психологічних властивостей. Нами визначено, що на міжособистісну взаємодію підлітків впливають їхня комунікативна компетентність, соціально-психологічна адаптованість, провідні мотиваційні тенденції, особливості емоційної сфери та рефлексивні здібності [7, с. 233]. Достатня вираженість цих властивостей створює основу для ефективного встановлення міжособистісних контактів молоддю особистістю. Це виражається у тому, що підліток компетентний в актуальних соціальних проблемах, здатний диференціювати та адекватно виражати свої емоції, схильний до аналізу власної поведінки тощо [4, с. 275].

На основі опрацювання літератури з даної теми нами також були визначено психологічні особливості підлітків-неформалів. Зокрема, ми враховували, що така молодь має проблеми у встановленні контактів з однолітками, достатньо виражене прагнення до незалежності, відстоювання власної позиції [2, с. 34]. Підлітки з неформальних угруповань характеризуються нестійкою самооцінкою, проблемами у сприйнятті себе, зосередженістю на власних переживаннях і думках, підвищеною чутливістю до оцінювання з боку оточуючих [1, с. 257].

Під час вивчення психологічних особливостей підлітків із неформальних об'єднань нами було проведено емпіричне дослідження специфіки їх орієнтацій на взаємодію [3, с. 132]. Узагальнення отриманих даних дає можливість стверджувати, що підліткам із неформальних об'єднань властиві такі особистісні якості, які впливають на спрямованість і характер їх міжособистісної взаємодії: схильність до незалежності, самостійності, часте переживання острахів щодо можливого неприйняття іншими людьми, відчуття ізольованості, переважання стратегій уникнення активного спілкування, певна дистанційованість від однолітків. Підлітки-неформали характеризуються низьким рівнем соціально-психологічної адаптованості, зокрема недостатньою сформованістю здатності до прийняття інших людей та вираженим переживанням емоційного дискомфорту під час спілкування [5, с. 272]. Комунікативні контакти таких підлітків супроводжуються ригідними емоційними установками, характеризуються негнучкістю, неадекватністю у виборі засобів впливу, небажанням зближуватися з людьми на емоційній основі, що часто провокує конфліктні ситуації і непорозуміння [6, с. 156].

Виклад основного матеріалу дослідження. З огляду на представлені вище результати досліджень, ми пропонуємо корекційно-розвивальну програму «Психологічні умови оптимізації міжособистісної взаємодії підлітків із неформальних об'єднань», яка спрямована на підвищення соціально-психологічної компетентності, урегулювання проявів емоційної сфери та розвиток особистості шляхом рефлексії і набуття комунікативного досвіду зокрема.

У програмі оптимізації міжособистісних відносин підлітків із неформальних об'єднань відображено провідні ідеї теорії і практики соціально-психологічного навчання. Вона оріє-

ентована на положення гуманістичної психології про можливість особистості до змін на основі використання власних потенційних можливостей. В основі програми оптимізації міжособистісних відносин підлітків-неформалів покладено здійснення психокорекційного впливу шляхом використання методів групової дискусії, рухових та рольових ігор, моделювання ситуацій спілкування та елементів просвітницької бесіди. При цьому до складу тренінгової групи увійшли 15 осіб, вибраних за принципами добровільності та інформованості.

Ураховуючи загальні засади з організації і проведення соціально-психологічного тренінгу, ми визначили три складники корекційно-розвивальної програми: початковий етап роботи, основну та завершальну частини.

Початковий етап роботи передбачає процедуру знайомства учасників та визначення цілей, завдань і особливостей роботи під час проходження соціально-психологічного тренінгу. На даному етапі визначалися правила роботи групи (наприклад, «піднятої руки», «вислуховування партнера до кінця», «говорити лише від власного імені»), проводилися нескладні вправи з метою створення сприятливої соціально-психологічної атмосфери у групі та формування інтересу до занять. Прикладом таких вправ можуть виступати вправи «Моє ім'я», «Ярлики», «Олівці», «Взаємне представлення» тощо.

Основна частина психокорекційної роботи була присвячена розвитку і вдосконаленню комунікативних умінь та культури міжособистісної взаємодії, підвищенню соціально-психологічної компетентності учасників. Розпочинаючи проведення даної частини тренінгу, застосовувалися більш прості вправи, націлені на об'єднання групи, підвищення результативності спільної діяльності, формування взаємної довіри учасників (наприклад, вправи «Факти про нас», «Пошук спільних рис», «Зустріч поглядами», «Передача рухів» тощо).

У подальшому збільшувалася кількість вправ, метою яких виступало вирішення більш складних завдань тренінгу, які вимагають координації спільних дій і взаємної довіри учасників (наприклад, вправи «Угадай емоцію», «Зовнішні прояви емоцій», «Тактика поведінки у конфлікті» тощо). На цьому етапі нами використовався метод моделювання ситуацій та залучення учасників заняття до обговорення їхньої поведінки; дискусії відносно особливостей емоційних переживань під час взаємодії.

Основна частина тренінгу складалася з низки модулів, проходження яких передбачало системне та послідовне оволодіння підлітками комунікативними вміннями, які визначені програмою. Як основні модулі нами визначено такі:

1. *Спілкування, його засоби та особливості взаєморозуміння людей.* Цей модуль спрямований на відпрацювання вміння презентувати себе, відкрито висловлювати власну думку, ефективно слухати партнера; здатність розуміти і виражати повідомлення за допомогою невербальних засобів спілкування тощо.

2. *Емоційний бік спілкування.* Модуль включає завдання на опанування вмінь виражати, сприймати, диференціювати емоційні прояви, адекватно реагувати на них; здатність проявляти емпатію, сприймати партнера по спілкуванню як цілісну і неповторну особистість.

3. *Моральні основи спілкування.* Зміст цього модулю включає питання дружби, стосунків, конфіденційності, довіри, вірності, моральності та розв'язання проблем під час взаємодії, уміння кооперуватися. Підліткам були представлені завдання на розвиток умінь обговорення, прийняття групових рішень, виконання спільної діяльності, прийняття відповідальності за власні дії тощо.

4. *Конфлікти, причини їх виникнення та шляхи вирішення.* Даний модуль розкриває психологічне підґрунтя вмінь ефективно вирішувати та попереджувати виникнення конфліктів, розуміти їхню психологічну природу, наслідки і шляхи оптимізації взаємодії з оточуючими.

Завершальна частина тренінгу передбачала отримання поглибленого зворотного зв'язку з приводу тренінгової роботи від учасників і тренера. Особлива увага при цьому приділялася усвідомленню можливостей застосування набутих знань у реальному житті, що і виступало практично метою соціально-психологічного тренінгу.

Корекційна програма включає 10 занять тривалістю від 80 до 100 хвилин, що залежить від цільового спрямування роботи. Тематично вона представлена заняттями: «Знайомство», «Спілкування та уміння слухати», «Засоби спілкування», «Наші емоції і почуття», «Вираження емоцій та почуттів», «Моральні засади спілкування», «Уміння кооперуватися», «Конфлікти і причини їх виникнення», «Шляхи вирішення конфліктів», «Підведення підсумків».

Для визначення ефективності апробації корекційно-розвивальної програми «психологічна оптимізація міжособистісної взаємодії підлітків із неформальних об'єднань» нами було проведено контрольне діагностичне дослідження психологічних властивостей підлітків-неформалів.

Для перевірки ефективності апробованої програми використано такі діагностичні процедури: діагностика перешкод у встановленні емоційних контактів (В. Бойка); методика діагностики соціально-психологічної адаптації (К. Роджерса та Р. Даймонда); методика соціальної компетентності (А.М. Прихожан).

У дослідженні взяли участь 312 респондентів – учнів віком від 12 до 15 років загальноосвітніх навчальних закладів та закладів професійної освіти міста Полтави. За показником статі до вибірки увійшло 214 хлопців та 98 дівчат. До експериментальної групи увійшли 156 підлітків, які входять до неформальних об'єднань «емо», «готи», «футбольні фанати», «скінхеда», «металісти», «рокери», «панки», «репери». До складу контрольної групи вибрані 156 підлітків, які не входять до неформальних груп.

У розробленій та апробованій нами корекційно-розвивальній програмі «Психологічні умови оптимізації міжособистісної взаємодії підлітків із неформальних об'єднань» приділялась увага формуванню вмінь диференціювати та адекватно виражати власні емоційні переживання. Це пов'язано з переборенням негативного комунікативного досвіду та розвитком емоційної готовності до встановлення міжособистісних контактів у неформалів.

Для дослідження динаміки розвитку емоційної сфери підлітків та їхніх умінь диференціювати й адекватно виражати свої переживання під час спілкування нами проводилося контрольне дослідження експериментальної групи після закінчення курсу корекційно-розвивальних занять.

На основі отриманих даних за методикою діагностики перешкод у встановленні емоційних контактів В.В. Бойка проаналізовано показники рівня впливу негативних емоційних переживань на встановлення комунікативних контактів у підлітків-неформалів до і після тренінгових занять. Ці дані подано на рис. 1.

Як свідчать дані рис. 1, за результатами апробації корекційно-розвивальної програми 30% неформалів позбулись явно виражених емоційних перешкод під час спілкування. При цьому на 23% збільшилося молоді, у якої емоції не заважають здійсненню ефективної комунікації. Це дає підстави говорити про покращення емоційного стану підлітків-неформалів під час взаємодії з однолітками, підвищення рівня соціально-психологічної компетентності та засвідчує розвиток комунікативних умінь такої молоді ($\chi^2 = 11,264, p \leq 0,01$). Їхні переживання стали більш диференційованими, різноманітними та набули позитивного забарвлення.

Розглянемо детальніше різницю показників (середніх значень) вираженості емоційних проблем різного характеру у підлітків із неформальних об'єднань до участі у тренінгу та після його закінчення. Ці дані подано в табл. 1.

Як свідчать дані табл. 1, під час тренінгового впливу у підлітків знизився рівень доміну-

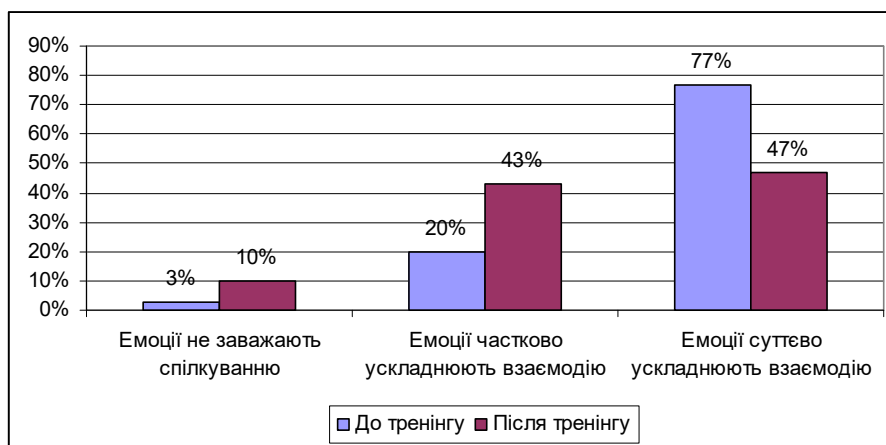

Рис. 1. Психологічні особливості емоційної сфери підлітків із неформальних угруповань

Таблиця 1

Емоційні труднощі у встановленні контактів з оточуючими у підлітків-неформалів (середні значення)

Тип перешкод	Середнє значення	
	До тренінгового впливу	Після тренінгового впливу
Невміння керувати емоціями, дозувати їх	3,3	2,0
Неадекватний вияв емоцій	3,6	2,7
Негнучкість, нерозвиненість, невиразність емоцій	3,9	2,6
Домінування негативних емоцій	3,9	2,5
Небажання зближуватися на емоційній основі	3,5	2,4
Загальний показник впливу емоцій на встановлення контактів	18,2	11,9

вання негативних емоцій (різниця у 1,4 бали) під час спілкування; розвинулися вміння керувати емоційними проявами, дозувати їх вираження (різниця 1,3 бали); емоційні прояви молоді стали більш гнучкими, різноманітними та виразними (різниця 1,3 бали). Різниця за загальним показником впливу емоцій на контакти з оточуючими становить 6,3 бали. Це дає підстави стверджувати, що неформали розвинули вміння виражати власні емоційні переживання, які стали більш різноманітними, виразними і позитивно забарвленими. Перейдемо до розширеного аналізу емоційних проблем різного характеру у підлітків із неформальних об'єднань.

Розглянемо зміни у показниках, які відображають домінування негативних емоційних переживань під час спілкування у підлітків-неформалів (рис. 2).

Як свідчать дані, подані на рис. 2, у 47% підлітків-неформалів після відвідування тренінгових занять знизився рівень домінування

негативних емоцій під час взаємодії з ровесниками. Вони набули більш позитивного відношення до взаємодії з однолітками, відчуваючи при цьому задоволення, радість і емоційну підтримку ($\chi^2 = 12,085, p \leq 0,01$). При цьому можна передбачити, що підлітки-неформали набули більш позитивну орієнтованість на встановлення контактів із ровесниками. Це може бути пов'язано з набуттям комунікативного досвіду під час тренінгових занять і формуванням у них умінь здійснювати взаємодію, оскільки переважання приємних емоцій свідчить про більш успішні міжособистісні контакти дітей.

Розвиток емоційної виразності та різноманітності переживань у підлітків-неформалів як результат участі у тренінгових заняттях доводять результати, які подано на рис. 3.

Дані рис. 3 засвідчують, що за результатами проведення формуючого експерименту у 57% підлітків-неформалів емоційні переживання набули ознак виразності, пластичності і диференційованості. При цьому такі підлітки позбу-

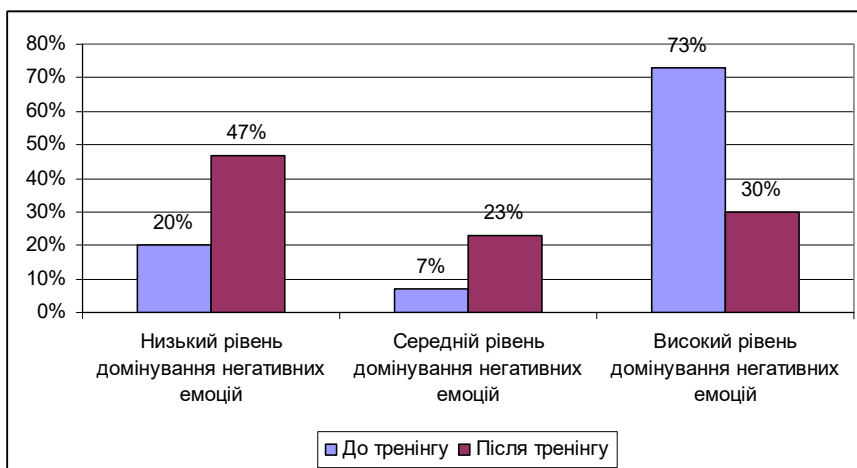

Рис. 2. Ступінь домінування негативних емоцій у підлітків із неформальних угруповань

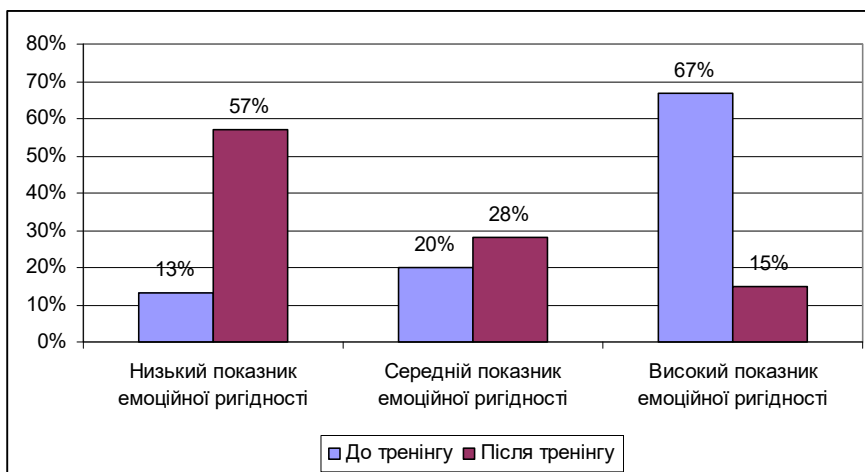

Рис. 3. Ступінь емоційної ригідності та невизначеності у підлітків із неформальних угруповань

лись емоційної ригідності та «застрягання» на власних негативних переживаннях, розвинули здатність адекватно сприймати новий комунікативний досвід ($\chi^2 = 14,377, p \leq 0,01$).

Такі особливості емоційної сфери підлітків із неформальних угруповань відображають їх спрямованість до встановлення більш цікавих та «насичених» стосунків з однолітками під час здійснення інтимно-особистісного спілкування. Це, своєю чергою, відображає глибину відносин між підлітками, їхню зацікавленість у взаємодії та достатньо виражену комунікативну компетентність.

Також у неформалів розвинулися вміння керувати власними емоційними проявами та дозувати їх вираження під час міжособистісної взаємодії. Це доводять результати, подані на рис. 4.

Як свідчать дані рис. 4, 57% підлітків із неформальних об'єднань розвинули вміння керувати власними емоційними проявами, дозувати їх вираження відповідно до комунікативних умов ($\chi^2 = 10,258, p \leq 0,01$). Сформований рівень емоційної саморегуляції відображає не лише здатність підлітків обмежувати вираження власних переживань (особливо негативних) під час взаємодії, а й загальну тенденцію до більш позитивного ставлення до комунікації з однолітками, набуття нового комунікативного досвіду та вивчення соціального оточення.

Нами визначено, що за результатами формуючого експерименту у підлітків із неформальних об'єднань емоційні прояви стали більш адекватними комунікативній ситуації ($\chi^2 = 6,587, p \leq 0,05$). Також ми виявили більш виражену тенденцію до встановлення емоційних контактів з оточуючими у неформалів після закінчення формуючого експерименту ($\chi^2 = 8,564, p \leq 0,05$). Це дає підстави говорити,

що підлітки дійсно набули більшої схильності до емоційного спілкування з ровесниками і розвинули соціально-психологічну компетентність і адаптованість.

Беручи до уваги динамічний характер психіки людини та ймовірнісну орієнтованість опитувальників, які використовувалися для діагностики особливостей емоційно-комунікативних характеристик молоді, та для доведення переважної ролі тренінгових впливів у становленні емоційної сфери неформалів нами подаються результати дослідження специфіки впливу емоцій на контакти з оточуючими у підлітків, які належать до контрольної групи. Ці дані подані на рис. 5.

Як свідчать дані рис. 5, підліткам, які не входять до неформальної субкультури, не властиві виражені емоційні проблеми у спілкуванні. При цьому суттєва різниця між результатами констатуючого і контрольного діагностичного зрізів специфіки афективних проявів молоді не виявлена (різниця між значеннями низького рівня – 3%; середнього – 9%; високого – 6%).

Як свідчать отримані нами результати, між показниками негативного впливу емоційних переживань у представників експериментальної і контрольної груп наявні відмінності. Наведемо різницю середніх значень під час констатуючого і контрольного досліджень контрольної та експериментальної груп (табл. 2).

Дані табл. 2 дають підстави стверджувати таке. По-перше, під час констатуючого дослідження виявлено, що підлітки-неформали мають більш виражені емоційні проблеми у спілкуванні, ніж інші підлітки ($t = 2,68, p < 0,05$). Як видно зі співвідношення даних, між показниками, які характеризують особливості емоційно-комунікативних настанов підлітків-неформалів і іншої молоді, наявна статистично значима відмінність.

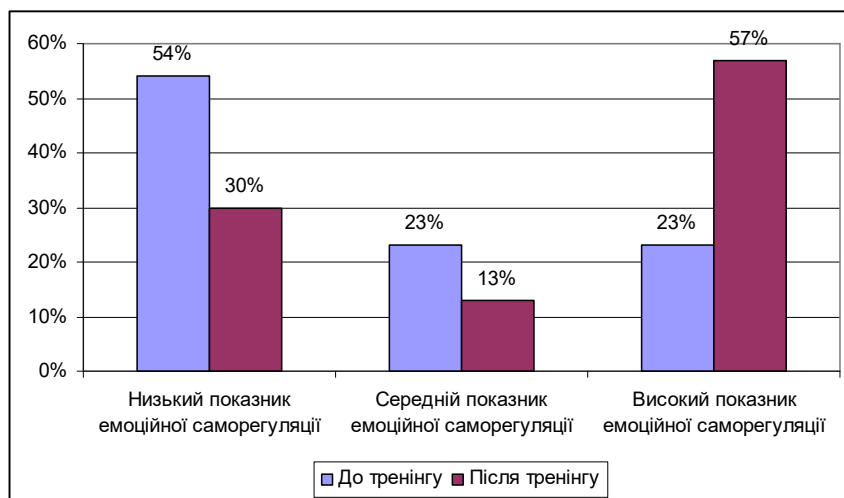

Рис. 4. Рівень сформованості емоційної саморегуляції підлітків-неформалів

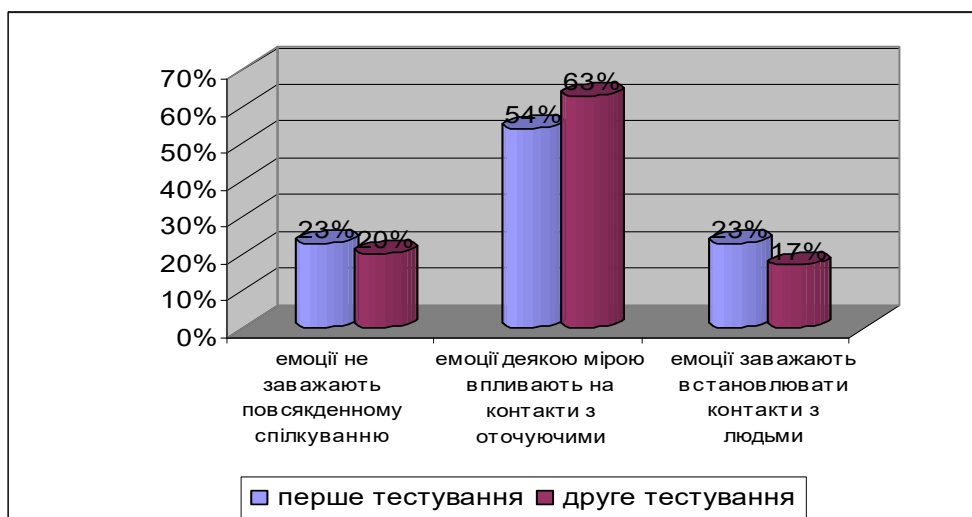

Рис. 5. Емоційно-комунікативні характеристики підлітків із контрольної групи

Таблиця 2

Середні значення, що відображають емоційні проблеми підлітків із контрольної та експериментальної груп

Досліджувана група	Констатуючий зріз	Контрольний зріз
Підлітки із неформальних угруповань	18,2	11,9
Молодь, яка не входить до неформального руху	9,4	8,8

По-друге, за результатами формуючого впливу негативний вплив емоцій на контакти з оточуючими у представників молодіжної субкультури знизився на 6,3 бали за відносної стійкості показників, що властиві підліткам із контрольної групи (різниця між констатуючим і контрольним тестуванням – 0,4 бали) ($t = 2,254, p < 0,05$). Це дає підстави стверджувати, що саме реалізація корекційно-розвивальної програми сприяла підвищенню емоційного комфорту під час комунікації у неформалів. Адже під час контрольного дослідження визначено, що показники емоційного дискомфорту у неформалів наближені до значень, які властиві іншим підліткам.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, за підсумками проведення формувального експерименту у підлітків із неформальних об'єднань суттєво знизилася тенденція до відчуття емоційних перешкод під час встановлення контактів з однолітками. Вони набули і розвинули вміння керувати власними емоційними проявами, дозувати власні емоційні реакції під час взаємодії з оточуючими. Переживання неформалів стали більш гнучкими, доцільними комунікативній ситуації, виразними та пластичними. Також така молодь стала сприймати процес комунікації більш позитивно, афективно насичено, про що свідчить зменшення ролі домінування негативних емоційних переживань під час спілкування з оточуючими. При цьому підлітки, які не входять до

молодіжної субкультури, не мають виражених емоційних проблем у спілкуванні.

Особливу ефективність використання тренінгових впливів для корекції емоційної сфери підлітків доводить наближений рівень емоційного комфорту під час комунікації у обох груп досліджуваних, виявлений під час проведення контрольного дослідження.

Загалом використання тренінгових впливів дало змогу вирішити проблеми неформальної молоді в емоційній сфері, що сприяє встановленню більш ефективного рівня їхньої комунікативної компетентності та орієнтованості на взаємодію з ровесниками.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Глов'юк О. Вплив неформальних груп на особистісний розвиток сучасного підлітка. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму* : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кам'янець-Подільський, 21–22 травня 2024 р. Кам'янець-Подільський : НРЗВО КПДІ, 2024. С. 256–258.
2. Даниленко А.В. Роль субкультур у сучасному українському суспільстві. *Південноукраїнські наукові студії* : програма та матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та молодих вчених із міжнародною участю, м. Одеса, 14–15 грудня 2022 р. / наук. ред. та уклад. О.Б. Петінова. Одеса, 2023. С. 32–35.
3. Лавріненко В.А. Особливості впливу міжособистісної взаємодії в неформальних об'єднан-

нях на розвиток ціннісно-сміслової свідомості підлітків. *Психологія і особистість*. 2019. № 1. С. 121–145.

4. Лаврінченко В.А. Організація супроводу та ефективної корекційної роботи з розвитку ціннісно-сміслової сфери підлітків-неформалів у контексті інтеграції їхнього комунікативного досвіду в субкультурах. *Психологія розвитку та життєстійкості особистості: наукові студії* : колективна монографія / за наук. ред. М.М. Кононової. Полтава : Астрая, 2024. С. 275–303.

5. Павелків В.Р. Роль неформальної референтної групи однолітків у формуванні девіацій у підлітково-

вому віці. *Актуальні проблеми психології*. 2020. Т. IX. Вип. 13. С. 268–277.

6. Павелків В.Р. Роль впливу молодіжних субкультур на поведінку молоді в кризовий період. *Психологія: реальність і перспективи*. 2023. Вип. 20. С. 154–160.

7. Сіробаба А. Профілактика ризиків, які пов'язані з потребою підлітків у приналежності до референтної групи. *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства* : матеріали XI Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів, викладачів та співробітників, м. Суми, 25–26 квітня 2024 р. / уклад. М.М. Набок. Суми : Сумський державний університет, 2024. С. 231–235.